

A POLITIKAI HAZUGSÁGOKRÓL¹

BALOGH LÁSZLÓ LEVENTE

Azon állítások bizonyítására, hogy a politika az igazság elrejtésének különösen alkalmas és változatos terepe, illetve, hogy a politika szereplői mindig is erős vonzalmat tápláltak a hazugságok iránt, aligha kell hosszan példákat sorolnom vagy kimerítő fejtegetésekbe bocsátkoznom. Az, hogy a politika és a hazugság viszonya első látásra ilyen magától értetődőnek tűnik, nem jelenti azonban azt, hogy a kérdés ne lenne érdekes normatív és analitikus szempontból egyaránt. De mi teszi a hazugságot politikai szempontból érdekessé és különlegessé? Van-e a politikai hazugságnak valamilyen sajátos vonása? Milyen körülmények között engedhető meg a hazugság a politikában, és milyen következményekkel jár arra nézve?

Ha a politika, vagy általában a politikai gondolkodás történetén végigtekintünk, akkor nyugodtan kijelenthetjük, hogy az igazmondás soha sem tartozott a politikai erények közé. A politikában, ahol a meggyőzés és a befolyásolás megnyitja az utat a cselekvés előtt, ott az igazságnak és hazugságnak különösen nagy szerepe van. A politika célja általánosságban véve az, hogy magának nagyobb mozgásteret teremtsen, és ennek instrumentáriumra mindig is igen változatos volt. Ezt a tényt azonban nem intézhetjük el azzal, hogy a politikában hazudni szoktak, ugyanis a hazugság a politikában az igazság elrejtésének csak egyik, jóllehet eminens formája. Az elhallgatás és titoktartás, elterelés és magyarázkodás, hírbehozás és inszINUÁCIÓ, eufemizálás és túlzás mind az igazság elrejtésének formái, amelyek rokonságot mutatnak, de nem azonosak a hazugsággal. Az, hogy a politikában a valóság és a beszéd között gyakran ellentét vagy legalábbis eltérés van, nem jelenti azt, hogy itt kizárólag hazugságról van szó. A politika szereplői általában veszik maguknak a jogot, hogy ne mondjanak igazat, úgy vélik, sem nem hasznos, sem igény nincs rá, hogy minden körülmények között ezt tegyék. Az igazmondás ebben az esetben sokkal inkább egy stratégiai kalkulushoz van alávetve, amelynek alapján az igazság kimondásának és elrejtésének kizárólag instrumentális jellege van. Nem azért mondanak igazat, mert igaz, és igazat mondani mindenkor kötelesség, hanem azért, mert adott helyzetben ez szolgálja jobban az érdekeket, éppen úgy, ahogyan más esetekben az igazság elrejtése vagy a hazugság. Igazság és nem igazság között ez a használat tehát nem tesz különbséget.

¹ A tanulmány bővebb változata megjelent a „*Politica philosophiai okoskodás*” – Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig című kötetben, Szerk. Fazakas – Miru – Velkey, Debreceni Egyetem Történelmi Intéze 2014.

Önmagában egy tény kimondása a politikában jelentőség és jelentés nélküli, sokkal fontosabb ennél, hogy milyen összefüggésben jelenik meg, illetve milyen értelmezési környezetbe kerül bele, de az, hogy a tényeken mindenkor vitatkoznak, nem az igazságügy ellen szól, hanem éppen mellette, ezért alapvetően meghatározza a politika igazsághoz és hazugsághoz való viszonyát.

PLATÓN ÉS MACHIAVELLI A POLITIKAI HAZUGSÁGRÓL

A hazugság, ha triviális értelemben használjuk, akkor nem más, mint mások félrevezetése érdekében megfogalmazott hamis állítás, de a helyzet a politika és a hazugság viszonyában nem ennyire egyszerű, ezért meg kell azt vizsgálnunk az intenció és a legitimitáció szempontjából egyaránt. Mivel ezen a helyen nincs mód valamennyi érvelési árnyalat felsorakoztatására, ezért kénytelen vagyok a politikai hazugsággal kapcsolatos szélsőséges álláspontok felvázolására szorítkozni. Azt, hogy milyen alapon igazolható, és milyen célt szolgál a politikai hazugság, két klasszikus gondolkodó – Platón és Machiavelli – alapján fogom megvizsgálni, akik nemcsak megengedték, de egyenesen szükségesnek tartották a hazugságot a politikában. Azt pedig, hogy miért utasítandó el a hazugság minden formája, és milyen következményekkel jár mindez a politikában, Kant alapján fogom felvázolni.

Platón az elbeszélés két fajtáját különbözteti meg az Államban: az igazat és a hazugot, amely utóbbi szerinte legalább kétféle megítélés alá esik. A költőknek szemére veti és tiltja, a filozófuskirálynak azonban bizonyos esetekben engedélyezi. „[...] Homéroszt és Hésziodoszt nem azért korholja, mert hazudtak, hanem azért, mert nem a megfelelő módon tették. Sőt egyenesen azt állítja, hogy a hazugság bizonyos körülmények között az ember hasznára válik, és hogy az uralkodónak meg kell engedni, hogy polgártársaik javára éljenek vele.”² Ezért különbözteti meg a nemesnek (görögül: γένναίος) mondott hazugságot, annak valamennyi más formájától. Erre az jellemző, hogy nem a politikusi önérdetet, a magasabb rendű közérdeket szolgálja, mint a közösség üdve vagy az állam érdeke.

Mindig is voltak olyan hazugságok, amelyek kivételt képeztek a hazugság vonatkozásában általánosnak tekinthető tilalom hatálya alól. Ilyenek voltak a kíméletből és udvariasságból mondott hazugságok éppúgy, mint a szükségből vagy veszély esetén elkövetett hazugságok. Platónnál azonban a hazugságok nem ezekre emlékeztetnek, hanem egyértelműen politikai célt szolgálnak, és mítoszba vagy mesébe ágyazva, az Államban két helyen fordulnak elő. Az első

² Nietzsche, Friedrich: *Retorika*. In. Thomka Beáta (Szerk.): *Az irodalom elméletei IV*. Pécs 1997. 10.

a fémmítosz, amely szerint a teremtő isten születéskor minden emberbe érdemeinek megfelelő fémet kever: „Szóval ti mind, akik az államban éltek, édestestvérek vagytok, így mondjuk majd nekik a mesét, csak éppen, hogy a titeket formáló isten azokba, akik közületek a vezetésre alkalmasok, születésükkor aranyat kevert, ezért nekik kell legyen a legnagyobb tekintélyük; a segéderőkbe ezüstöt, a földművesekbe és kézművesekbe viszont vasat és bronzot. S mivel mindnyájan rokonok vagytok, általában ugyan önmagatokhoz hasonló ivadékokot fogtok létrehozni; de az is megeshetik, hogy az aranyból esetleg ezüst- vagy az ezüsből aranyivadék származik, és így tovább a többieknél is, egyik a másikból.”³ A második hely a házassági hazugság, amely szerint úgy kell feltüntetni a párválasztást, mintha az isten akaratának megnyilvánulása lenne: „Az eddig elfogadott elvek alapján a legkiválóbb férfiaknak és nőknek minél gyakrabban kell közösülniük, a legsilányabbaknak pedig éppen ellenkezőleg; s az előbbieket gyermekeiket föl kell nevelni, az utóbbiakét azonban nem, ha azt akarjuk, hogy a nyáj a legegészségesebb legyen; s mindezen intézkedésekről senkinek sem szabad tudnia, csak a vezetőknél, ha azt akarjuk, hogy az örök nyájában a lehető legkevesebb torszalkodás legyen. [...] Törvényekkel ünnepélyeket kell tehát rendszeresítenünk, amelyeken összahozzuk a leányokat és az ifjakat, s ugyancsak áldozatokat is; [...] a házasságkötések számát pedig a vezetőkre bízjuk majd, hogy ők – figyelembe véve a háborúkat, betegségeket s egyéb ilyen körülményeket – a férfilakosság számát ugyanazon a szinten tartsák, s így az állam, hacsak lehetséges, se nagy, se kicsi ne legyen.”⁴ Platón ebben a két esetben nem egyszerűen elfogadhatónak, hanem egyenesen üdvösnek tartja a hazugságokat. Első esetben az a célja, hogy a közösség testvériségét, és ezen keresztül a város egységét minden hierarchia ellenére megalapozza. A második esetben egy eugenikai program alapjait igyekszik megteremteni azzal, hogy szabályozza a párok kiválasztását és szaporodását. A magasabbrendű cél a városállam egysége és a közösség egészsége, mint a közüdv garanciái, amelyek a hazugságokat igazolják. Platón mindkét esetben különös figyelmet fordít arra, hogy a hazugságok elfogadhatóak legyenek, ezért egy-egy felsőbb instanciát rendel hozzájuk. Előbbiben egy mítoszt idéz fel, amely a földből való születettségre emlékeztet, és a fémeket a polisz klassziszainak felelteti meg, hogy a hazugságot egy jól ismert elképzelésre vezesse vissza. Utóbbiban a teremtő istenre hivatkozik, aki a vak sorssal szemben a párválasztás és pázás véletlenszerűségét akarja minimalizálni. Valójában nem a kijelentések igazságtartalma érdekes, mert egy mítosz vagy egy hit önmagában sem nem hazug,

³ Platón: *Állam*. In. Összes művei. Budapest 1984. 221-224. (414b-415d) Ford. Szabó Miklós

⁴ Platón: *Állam*. 327-328. (459d-460a)

sem nem igaz. Sokkal inkább a félrevezetés szándéka a fontos, amely ugyan ellentétbe kerül a filozófia igazságra való törekvésének kötelességével, de még ennél is magasabb rendűnek számít a filozófuskirály uralmának fenntartása, ezért csakis ő élhet a hazugság eszközével. „[T]ehát ha igaz az, hogy az isteneknek nem hajt hasznot a hazugság, az embereknek azonban, mintegy gyógyszerként, hasznos, akkor nyilvánvaló, hogy alkalmazását az orvosokra kell bízunkk [...]”⁵

Mindkét eset azt az érzést akarja kelteni, hogy az esetlegesség kiiktatható a polisz viszonyai közül, így a politika, illetve a közösség viszonyai szükség szerint stabilizálhatóak, és ehhez minden eszköz igénybe vehető. Ez a körülmény teszi nemessé a hazugságot, amely az összetartozást és az engedelmességet szolgálja. Fontos sajátossága, hogy úgy állítják be, mintha ez nem a hazugok, hanem a meghazudtoltak érdekeit szolgálná. Mind szándékát, mind hasznát tekintve altruista, ezért nem okozhat érezhető károkat senkinek. A hazugság ezen formája kizárja, hogy valaki saját javára hazudjon, és elviekben csak a köz hasznára szól az igazmondás kötelességének felfüggesztése.

Machiavelli hazugságai szintén instrumentálisak, de nem közvetlenül a közösség javát szolgálják, hanem az uralom megszerzését és megerősítését, a kormányzás hatékonyságának fokozását, a politikai cselekvés lehetőségeinek kiszélesítését. „A bölcs uralkodó tehát ne legyen szótartó, ha ez a magatartás kárára válik, s ha az okok, melyek miatt ígéretet tett, megszűntek. Ha az emberek jók lennének, ez az elv kárt okozna; de mert gonosz indulatúak, nem tartanák meg adott szavukat veled szemben; így hát neked sem kell megtartanod velük szemben. Különb is a fejedelem mindig talál rá alkalmat, hogy csalárdságát jó színben tüntesse fel.”⁶ Mindez arra utal, hogy Machiavelli nem eleve amorális, hanem a hazugságot is feltételekhez köti, mégpedig egy magasabb érdekhez, az állam és a politika rendjének fenntartásához. Machiavelli is képes megkülönböztetni a jót a rossztól. Tisztában van azzal, hogy a hazugság rossz, de úgy gondolja, hogy a kisebbik rossz, a nagyobbik rossz, a hanyatlás és széthullás megakadályozására. Mindezt pedig az általános emberi gyarlóságra vezeti vissza, amely alapján a hazugság nem egyszerűen cselekvés, hanem válasz erre az antropológiai körülményre. Machiavelli abban lép túl a hagyományos morálon, hogy már nincs meggyőződve arról, hogy a jó szándék önmagában is jó célra vezet. Azt az alapvető kérdést veti fel, hogy nem irányulhat-e a rossz eszköz jó célra, vagy a jó eszköz rossz célra. Machiavelli leszámol ezek kongruenciájának illúziójával, és azt kutatja, hogy milyen feltételek és eszközök szükségesek bizonyos politikai célok eléréséhez.

⁵ Platón: *Állam*. 156. (388b)

⁶ Machiavelli, Niccolò: *A fejedelem*. In: Machiavelli művei. Budapest 1978. 59. Ford. Lutter Éva

Zárójelbe teszi ugyan az erkölcs kérdését, de mégsem nélkülözi teljesen annak megfontolásait, mivel céljait morálisan támasztja alá. Amíg a célok ilyen módon megalapozottak, addig a hozzá vezető út nélkülözi ezeket az előfeltevéseket. Machiavelli számára a politika nem a cél, hanem az út, ezért az nem az igazságosság területe, hanem a hatalmi vetélkedése, ahol az erkölcsnek csak annyi – jöllehet egyáltalán nem elhanyagolható – jelentősége van, hogy látszatát feltétlenül fenn kell tartani.

Machiavelli szerint a fejedelemnek nem jó tulajdonságokkal kell bírnia, hanem azok látszatát kell fenntartania. Nem szabad elárulnia gyengéit, mert azt ellenfelei azonnal kihasználnák. Úgy gondolta, hogy a fejedelem képmutatása és szöszegése, mint a megtévesztés primér formái, azt a célt szolgálják, hogy a fejedelem cselekvési lehetőségei megsokszorozódjanak, mert minél szélesebb a mozgáster, annál eredményesebb a kormányzása. Ennek során azonban nem csak el kell kerülnie a gonoszság és csalárdság látszatát, hanem egyenesen megbecsülést és bizalmat kell ébresztenie. Machiavelli tökéletesen tisztában van ennek nehézségeivel vagy lehetetlenségével, de nem a fejedelem eszköztárának korlátozásában látja a megoldást, mivel az alattvalók „hálátlanok, ingatagok, színlelők”, hanem abban, hogy minden körülmények között fenntartsa az uralkodásához szükséges tulajdonságok látszatát.⁷

A NEMES HAZUGSÁGOKRÓL

Kétségtelen, hogy a nemes hazugságok igazolásával kapcsolatban több gond is felmerül, amelyek egymással szorosan összefüggenek. Az egyik az, hogy a hazugság lehetősége mindig aszimmetrikusan van elosztva, a másik, hogy a hazugság megalapozásánál lehetetlen éles határt húzni az állítólagos közérdek és a tényleges magánérdek között. Az előbb említett aszimmetria legalább két szempontból fontos. Először is nem abban nyilvánul meg, hogy a hierarchia élén állók hazudnak, az alárendeltek pedig igazat mondanak, hanem sokkal inkább abban, hogy amíg előbbieknél meg van engedve a hazugság, vagy legalábbis az igazat nem mondás, addig utóbbiak számára mindez morálisan és politikailag is tiltott, sőt, azok követelik lehangosabban az igazmondást, akik maguk a legkönnyebben átlépnek rajta. Platón egyenesen így fogalmaz: „Ha tehát egyáltalán valakinek, akkor csakis az állam vezetőinek áll jogában a hazugsággal való megtévesztés, akár az ellenséggel, akár a polgársággal szemben, az állam érdekében; mindenki másnak tilos ehhez az eszközhöz folyamodnia. Sőt ha az ilyen rangú vezetőikkel szemben egy magánember hazudik, állítom, hogy ugyanolyan vagy még súlyosabb hibát követ

⁷ Machiavelli: *A fejedelem*. 59.

el [...]”⁸. Amíg tehát az igazmondás a vezetők számára legfeljebb erény, addig az alávetetteknek megkerülhetetlen kötelesség. A másik aszimmetria nem annyira morális és politikai, mint inkább ismeretelméleti jellegű, amely abból fakad, hogy a hazugság csak azok számára lehetséges, akik ismerik, vagy legalábbis ismerni vélik az igazságot. Csak, akik információval bírnak, tudják bizonyos okokból azokat tudatosan és egy célnak alárendelve megmásként. Akik nem rendelkeznek pontos ismeretekkel legfeljebb érzelmeiket és véleményüket leplezhetik, de ez sokkal inkább képmutatás, mintsem explicit hazugság, így céljuk is inkább az önvédelem, mintsem az uralom érdekében való szándékos félrevezetés. A fentiek alapján minden nemes hazugság kapcsán felmerül a paternalizmus gyanúja, amelynek alapja, hogy a polgárokat meg kell védeni az igazság jelentette teherterelektől. Igazságtalanok lennének azonban, ha úgy állítanánk be, hogy ezt csak a politika állítja be teherként, ugyanis a kellemetlen igazságok elviselése valóban komoly kihívás elé állítja a polgárokat is. Ezek az igazságok gyakran a hatalom megtartása vagy a kényelem igénye könnyedén felülírhatnak. Ebben a tekintetben a hazug és a meghazudtolt cinkosokká válnak, és utóbbi látszólag felhatalmazást ad a hazugságra, átruházva rá az azzal járó erkölcsi terheket. Mindez addig működőképes, amíg ki nem derül a hazugság. Ekkor azonban a meghazudtolt felháborodásában megvonja a hazugtól hallgatólagos engedélyét, és támogatásával együtt bizalmát. A kérdés ezek után már csak az, vajon melyik hazudozó politikus az üdvösebb vagy veszélyesebb: az ügyetlen, aki lebukik a maga hazugságaival, sőt, talán be is ismeri azokat, vagy az ügyes, aki hosszú időn keresztül képes hazugságai révén fenntartani hatalmát, de semmi esetre sem ismeri be, hogy nem mondott igazat?

A nemes hazugságok nehézségei elsősorban abból adódnak, hogy bennük az önérték és a közérdek nem különböztethető meg egyértelműen. Természetesen lehetséges, hogy a kettő egybeesik, ha a politikai stabilitást és a folyamatok normális lefolyását önmagában is értéknek és célként tekintjük, de lehetetlen éles határt húzni abban, hogy mi szolgálja kizárólag az uralom fenntartását, és mi a közösség javát. Mert ha a politikai hazugságot elfogadjuk tekintetbe, akkor szinte bármikor élhetnek és visszaélhetnek vele. Az már csak a politikus vérmérsékletére és egyéni ízlésére tartozik, hogy talál-e, vagy akar-e találni olyan körülményt, amely igazolja hazugságát? Ha például a hazugság egy diktatúra megszilárdítását és működtetését szolgálja, akkor az igazolható-e a nép érdekeivel? Mi a helyzet akkor, ha egy egész politikai rendszer épül hazugságra, és a spontán hazugság helyére a szisztematikus hazugság lép, mint a totalitárius rendszerekben? Vajon a demokráciák-

⁸ Platón: *Állam.* 156. (389b-c)

ban a politikusok nem az uralom megtartása érdekében nyúlnak maguk is hazugságokhoz? Van-e minőségi különbség a diktatórikus és demokratikus politikai hazugságok között, ha csak szándékaikat vizsgáljuk, és környezetüket, illetve következményeiket ezúttal figyelmen kívül hagyjuk? Úgy tűnik, hogy a kettő közötti szűrkezóna túlságosan széles ahhoz, hogy ezeket ilyen módon különböztethessük meg.

KANT ÉS A HAZUGSÁG TILALMA

Kétségtelen, hogy hazugság és politika viszonyában nem csak ez a rugalmas és megengedő felfogás létezik. Ebből a szempontból Kantot kell segítségül hívnunk, aki meglehetősen szigorú álláspontot képviselt a hazugság lehetőségével kapcsolatban, jóllehet erkölcsi kérélehetetlensége nem olyan, mint ahogyan azt Benjamin Constanttal folytatott vitájából⁹, illetve az *Über ein vermeintes Recht aus Menschenliebe zu lügen* (Az emberszeretetből való hazugság állítólagos jogáról) című híres-hírhedt írásából kiindulva azt általában feltételezik. Kant ebben az írásában a minden körülmények között való kötelező igazmondás és a hazugság teljes tilalmának álláspontjára helyezkedik, amely azonban önmagában értelmelhetetlen. Ha viszont ezt az írást az életmű egészének és a kanti fogalmak sajátosságainak összefüggéseiben vizsgáljuk, akkor Kant hazugsághoz való viszonya olyan összefüggésrendszerbe kerül, amely témánk szempontjából különösen nagy jelentőséggel bír.¹⁰ „Az, hogy a kijelentések (Aussagen), melyeket nem kerülhetünk el, igazak legyenek, mindenkiel szemben formális kötelessége az embernek, bármilyen hátrány származzék is ebből rá vagy másra nézve; és noha azzal szemben, aki alaptalanul kényszerít rá, hogy kijelentést tegyek, nem követek el igazságtalanságot, ha nem mondok igazat, egy ilyen nem-igazság általában véve, a kötelesség leglényegesebb részét tekintve, mégis igazságtalanság, és ezért [...] hazugságnak nevezhető: így ugyanis előidézem, már amennyire rajtam múlik, hogy a kijelentéseknek (nyilatkozatoknak) egyáltalán nem hisznek, és ezzel minden jog, amely szerződésen alapul, semmissé válik és hatályát veszti; ez pedig igazságtalanság, amely az emberiségnek általában véve kárt okoz.”¹¹ Kant az igazat nem mondás formáit annak alapján különböztette meg, hogy

⁹ Constant és Kant vitájáról lásd Kiss Lajos András: *Hazugságparadoxonok* In. *Haladásparadoxonok*. Bevezetés az extrém korok filozófiájába. Budapest 2009. 135–152.

¹⁰ Wood, W. Allen: *A hazugságról*. Holmi, 21. évf. (2009) 2. sz. 184–205. Ford. Erdélyi Ágnes

¹¹ Kant, Immanuel: *Über ein vermeintes Recht aus Menschenliebe zu lügen*. In. *Kants gesammelte Schriften*. Akademische Ausgabe. Band 8. 423–430. Idézi Wood: *A hazugságról*. 191.

kötelességre ütköznek-e vagy sem. Ennek alapján hazugságnak nevezi, ha egy kijelentés vagy nyilatkozat jogi vagy önmagammal szembeni kötelességre ütközik, és egyszerű nem-igazságnak, ha pusztán valótlan állítással van dolgunk, de kötelességet nem sért. Kant tehát nem tekint minden hamis állítást egyként hazugságnak, és ezzel elválasztja azokat a területeket, ahol az igazat nem mondás megengedhető, attól, ahol az tiltott. Tiltott minden hamis állítás, ha azok nyilatkozatokat és kijelentéseket, azaz jogi relevanciával bíró állításokat sértenek, mint például az eskü alatt tett vallomás vagy szerződésbe foglalt ígéret. Ha valaki ez ellen vét, akkor az egész jogrendet, és ezen keresztül az egész emberiséget károsítja, ezért ebben Kant nem ismer semmilyen kivételt. Abban az esetben azonban megengedő, ha pusztán hallgatóira van bízva, hogy „mit akarnak elhinni nekünk és mit nem”.¹²

Tegyük ezeroszter félre a „gyilkos a kapuban” félreérthető és félrevezető példáját, és vessük fel a politikai szempontból egyedül releváns kérdést: van-e a politikusoknak joga hazudni? A fenti különbségételt elfogadva a politikusok megnyilvánulásait kijelentésnek és nyilatkozatnak kell-e tekintenünk, azaz vonatkozik-e rájuk az igazmondás kivétel nélküli kötelessége és a hazugság abszolút tilalma? Ha Kant elképzeléseiből indulunk ki, akkor a politika alapvetően szerződéses viszony, még akkor is, ha ez egy fiktív társadalmi szerződés, és ilyen módon jogi természetűnek tekinthető, ami a politikust igazmondásra kötelezi. Ez kiegészül azzal, hogy Kant szerint a célokat – így a politikaiakat is – mindenkor alá kell rendelni az erkölcs és a jog alapelveinek.¹³ A politikus tehát nem hazudhat mindaddig, amíg hivatalban van, mert azzal a közösség egészét és annak alapját, a jogrendet sérti. Kant egyáltalán nem tér ki a polgárok igazmondásának kötelességére, de republikánus kiindulópontjából feltételezhető, hogy egyenlő felek közötti szerződéskötést képzelt el, illetve az alapelvek és kötelességek minden áron való védelmét, és ennek alapján kizárhatjuk, hogy elfogadhatónak tekintette volna részükről a hazugságot. A kölcsönös igazmondás kötelessége azon nyugszik, hogy szerződés van a felek között. Nem az igazsághoz vagy a hazugsághoz való jogról van szó – hiszen ezek eleve aszimmetriát feltételeznek – hanem egy alapelvről, amely a kölcsönös kötelességekből adódik.

Kant ezen a helyen ugyan nem fejti ki az emberszeretet fogalmát, de a címben egyértelműen úgy utal rá, mint a nemesnek tekintett hazugság lehetséges legitimitációjára. Számára az emberszeretethez ebben az összefüggésben kettős jelentősége van. Egyrészt, szembeállítva a kötelességekkel annak

¹² Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat, Budapest 1991. 334. Ford. Berényi Gábor

¹³ Kant, Immanuel: *Az örök békéről*. In. *Történetfilozófiai írások*. Szeged 1997. 298. Ford. Mesterházi Miklós

lehetőségét fejezi ki, hogy bármikor találhatunk indokot és okot a hazugságra, és kibívót az igazmondás kötelezettsége alól. Másrészt, ez lehet annak eszköze, hogy ama gyámok, akik jóságosan magukra vették az emberiségen való felügyeletet, arról is gondoskodjanak, hogy elhithessék velük kiskorúságukban, hogy „fáradtságos és fölöttébb veszélyes a nagykorúsáig teendő lépés”.¹⁴ Akárhogyan árnyaljuk is Kant viszonyát a hazugsághoz, tagadhatatlan az a naivitás, amely szerint az igazmondás minden esetben jóra vezet. Ezt az álláspontot még az sem igazolja, ha eme képtelen feltételezést egy még képzelenebb dialketikába fordítjuk, és feltételezzük, „hogya a rosszból jó származhatik, [és] lehetséges, [...] az igazsághoz keresztülhazudni magunkat”.¹⁵ A hazugság engedélye és tiltása, pontosabban annak mindennapi politikai gyakorlata és erkölcsi tilalma – bárhogy csúríjük-csavarjuk is – olyan szélsőséges álláspontokat jelölnek, amelyek között a feszültséget aligha lehet feloldani. Ha a hazugság kérdését erkölcsi szempontból vetjük fel, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy ez nem pusztán a politika és az erkölcs közötti ellentmondás kifejeződése, hanem annak bizonyítéka, hogy a politika viszonyai mindig bonyolultabbak mint a jog és az erkölcs elvei. Amíg a hazugság tilalma, mint alapelv, azzal szembesít, hogy nem létezhet olyan szabály, amely alól ne lenne kivétel, addig elfogadása, mint gyakorlat, arra figyelmeztet, hogy a hazugságok indokainak nincs határa. Ha ezt elfogadjuk, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy az ebből fakadó ellentmondásokat soha sem oldhatjuk fel.

A HAZUGSÁG UTÁN

Mára odáig jutottunk, hogy a problémát nem szűkíthetjük erre a feszültségre, ezért végül egy újabb keletű beszédmódra szeretném ráirányítani a figyelmet, amely nem csak a politikára jellemző, de az utóbbi évtizedekben meghatározóvá vált számára. Nehezen tudnám egyetlen szóval megragadni a jelenséget, ezért elsősorban Harry G. Frankfurt *On Bullshit* című esszéjére támaszkodva, a politika és igazság viszonyának alább leírt átalakulását az egyszerűség kedvéért a *hanta* fogalmával kísérlem meg összefoglalni, amely a *bullshit* szalonképes változata. Ebben a beszédmódban nem annyira az igazság direkt elrejtéséről van szó, mint inkább a tények iránti érdektelenségről. Politika és igazság viszonya úgy alakul át, hogy a hazudozás és igazmondás relevanciájára vonatkozó megfontolások egyre inkább eltűnnek. Aki ezt

¹⁴ Kant, Immanuel: *Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás?* In. Történetfilozófiai írások. Szeged 1997. Ford. Vidrányi Katalin

¹⁵ Lukács, György: *A bolsevizmus, mint erkölcsi probléma.* In. Történelem és osztálytudat. Budapest 1971. 17.

követi, nem foglalkozik az elmondottak érvényességével, közömbös a dolgok igaz vagy hazug minőségével szemben. A hantázók azért állítanak valamit, hogy magukról egyfajta képet sugalljanak, vagy imázst építsenek, amelynek révén a tartalom helyére a személyiség lép, és beszédük is egyre inkább performatív vá válik. A tényekre vonatkozó állításokat gondosan kerülük, hogy ezzel megakadályozzák a velük való szembesítést. A beszédet egyetlen irányba nyitják meg, hogy ezzel látszólagos egyértelműséget teremtsenek. A politikai vitákban egyre inkább lemondanak az érvekről. Egyszerű statementek állnak egymással szemben, amelyek a személyiséggel azonosíthatóak, annak egyszerű meghosszabbításai, és így a politika perszonalizációjának kétségbevonhatatlan jelei. Hatékonyságához szorosan hozzátartozik, hogy olyan környezetben használják, ahol számítani lehet a közönség kritikátlan vagy affirmatív hozzáállásával. A hallgatóból így egyszerű befogadó lesz, akitől nem várják, hogy a különböző véleményekkel szembeszálljon. Mivel nem értelmére, hanem érzelmeire akarnak hatni, ezért az alapvető cél sem kognitív és reflektív képességeinek mozgásba hozása, hanem érzelmi felindultságának fokozása. Az, hogy ez a beszédmód egyre inkább elterjed, még nem jelenti a hazugság eltűnését, legfeljebb arról van szó, hogy így az igazság politikai célokból való elrejtése egyre inkább professzionalizálódik. Módszereinek finomodása miatt folyamatosan gyengíti a polgárok igazság iránti igényét és érzékét, ami miatt egyre nehezebb tetten érni a hazug politikusokat. „[A] hazudozás többnyire nem teszi olyan módon alkalmatlanná az embert arra, hogy igazat mondjon, mint a hantázásban való elmélyedés. Aki túlzó mértékben átadja magát ez utóbbi tevékenységnek, vagyis például úgy tesz kijelentéseket, hogy közben semmi másra nem figyel, csak arra, hogy neki magának mi felel meg, annak könnyen megfogyatkozhat, sőt egészen el is sorvadhat az a normális emberi szokása, hogy odafigyeljen a dolgok milyenségére. Ha az egyik hazudik, és a másik igazat mond, úgymond ugyanazt a játékot játsszák, csak ellentétes térfélen. [...] A hantás teljesen fűtyül ezekre az igényekre. Nem utasítja vissza az igazság tekintélyét, mint a hazug ember, és nem helyezkedik szembe vele. Rá sem hederít. Ennek fényében nagyobb ellensége a hanta az igazságnak, mint a hazugság.”¹⁶

Míndez azonban nem vonhatja kétségbe a politika igazságra vonatkozó igényét, mert az igazság elrejtése aláássa azt a bizalmat, amelyre minden modern politikai rendszer épül. Fel lehet ugyan áldozni az igazmondást, de az menthetetlenül a bizalom megroppanásához vezet, amit a politika újabb hazugságokkal sem állíthat helyre. Ha ezt el is fogadjuk, még mindig nyitva

¹⁶ Frankfurt, G. Harry: *On Bullshit*. In: *The Importance of What We Care About: Philosophical Essays*. Cambridge 1988. 117-134. Magyarul *Uő. A hantáról*. Nagyvilág, 53. évf. (2008) 7. sz. 687-706. Ford. Lukács Laura

marad a kérdés, hogy az igazság mindig megteremti-e a bizalmat, és érdekes-e a politikában az erkölcs elveit maradéktalanul érvényesíteni? Vajon lehet-e nem hazudni? Mivel úgy tűnik, hogy lehetetlen feloldani az igazság és bizalom, illetve a hazugság és bizalmatlanság összefüggései között húzóó eredendő feszültséget, ezért legfeljebb azt kívánhatjuk, hogy legyenek olyan politikai és politikán kívüli intézmények, amelyek az igazság vágyán és az igazmondás kötelességén alapulnak. Mert „nagyon nem szívesen látott igazságok fogalmazódnak meg az egyetemek falai között, és időnként nagyon nem szívesen látott ítéletek születnek bírói székekben; és ezek az intézmények, az igazság egyéb menedékeihez hasonlóan, továbbra is ki vannak téve a társadalmi és politikai hatalom felől fenyegető minden veszélynek, [de] tagadhatatlan, hogy legalábbis az alkotmányosan kormányzott országokban, a politika [...] felismerte, hogy szüksége van olyan emberek és intézmények létezésére, melyek fölött nincs hatalma.”¹⁷

¹⁷ Arendt, Hannah: *Igazság és politika* In. Múlt és jövő között. Budapest 1995. 268. Ford. Módos Magdolna